

ILUSTRACE JANA JIŘÍHO BALZERA – PŘEDCHŮDCI A NÁSLEDOVNÍCI

JAN T. ŠTEFAN

Abstrakt: Jsou následovníci i anonymní kopisté autorských ilustrací. U Balzera můžeme nejen najít vzory v německých tiscích, ale někdy je on sám vzorem. K portrétu Jana A. Komenského v *Abbildungen* nacházíme celou řadu navazujících ilustrací.

Klíčová slova: Kopírování ilustrací, Jan Jiří Balzer, A. Bloemaert, Jan E. Holzer, Jan A. Komenský, Karel Salzer.

V celém toku času nacházíme předchůdce i následovníky grafických listů – volných i ilustrací. Jsou autoři, jejich vzory a následovníci, kopisté i plagiátoři. K tomu jsme již podali některé informace před několika lety právě na této konferenci.¹

Vždy na ty, co proráží cestu (a dělají-li to dobře) se napojují další, a pokud se k tomu přidává zajímavá ekonomická stránka, pak vzniká napětí mezi autory a aplikátory. Autoři žádají ochranu až u majestátu. Dobře to vidíme na souboji mezi vydavateli kalendářů. Podobnou ochranu požadují i autoři případně tiskaři svatých – religiózních obrázků. Jak si lze všimnout, je to tam, kde je soustavný zájem o výrobek, v tomto případě kalendář, který je potřeba neustále a je ho potřeba inovovat. Podobně je tomu u svatých obrázků prodávaných na poutích, trzích apod.

Zaměříme se na významného reprezentanta bohémikální knižní ilustrace konce barokní éry, na Jana Jiřího Balzera² (1736–1799) a uvedeme hned několik takových příkladů v jeho pracích. Jistě zajímavým článkem na trhu byly ilustrované *Biblické dějiny*,³ které vyšly dvakrát, poprvé je vydal před rokem 1800 Jan Balzer, podruhé tisk převzal a pozměnil na titulu svým jménem vydavatel Hoffmann (někdy po roce 1815). Pravděpodobným vzorem tohoto tisku bylo některé augšpurské vydání obrázkové bible. Ke dvěma Balzerovým ilustracím známe předlohy, první je č. 39 ze Starého Zákona, Saulova smrt, [1] a k tomu předloha [2]. Tuto předlohu nakreslil A. Bloemaert⁴ a vyryl Kilian.⁵

Za zajímavé považujeme existenci pravděpodobně další ilustrovanou bibli případně zdobený náboženský spis německé provenience, přinášející téměř identickou, ale nesignovanou rytinu, zachycující Saulovu smrt, [3].

1 ŠTEFAN, J. T. K vzájemným interakcím ilustrátorů a ilustrací bohémikálních tisků druhé poloviny 18. století. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Olomouc, 2005, s. 269–282. ISBN 80-7053-259-9; týž K vzájemným interakcím ilustrátorů a ilustrací bohémikálních tisků druhé poloviny 18. století (2). In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Olomouc, 2006, s. 15–16. ISBN 80-86249-34-4.

2 ŠTEFAN, J. T. *Knižní ilustrace rodiny Balzerů*. Ostrava, 2008, ISBN 978-80-86840-41-3. Na alfanumerické číslování Balzery ilustrovaných knih se budeme zde odvolávat, např. BALZER/B21, jednadvacátý záznam pod písmenem B.

3 60. *Biblische Geschichte des Alten Testaments. Zufinden in Johann Balzerischen Kupferstich Verlag in Prag., BMM*, 60. *Biblische Geschichte. des Alten Testaments. Zu finden in Kupferstich-Verlage des W. Hoffmann in Prag.* N 399, Balzer/B28, 60. *Biblische Geschichte. Des Alten Testaments. Zu finden in Kupferstich-Verlage des W. Hoffmann in Prag.* N 399, Balzer/B29, 60. *Biblichen Geschichten des neuen Testaments. In Kupfer gestochen von Johann Balzer. zufinden in dem Johann Balzerischen Kupferstich Verlage in Prag*, Balzer/B30 a 60. *Bibliche Geschichten des neuen Testaments. In Kupfer gestochen von Johann Balzer. zufinden in dem Wenzl Hoffmann'schen Kupferstich Verlage. in Prag.* N-398, Balzer/B31.

4 Abraham Bloemaert (1564–1651), případně jeho syn z druhého manželství Adrien B. (1609–1664?).

5 Kiliánové, rozvětvená augsburská vydavatelská a mědirytecká rodina.

Obrázek č. 1.

Obrázek č. 2.

Obrázek č. 3.

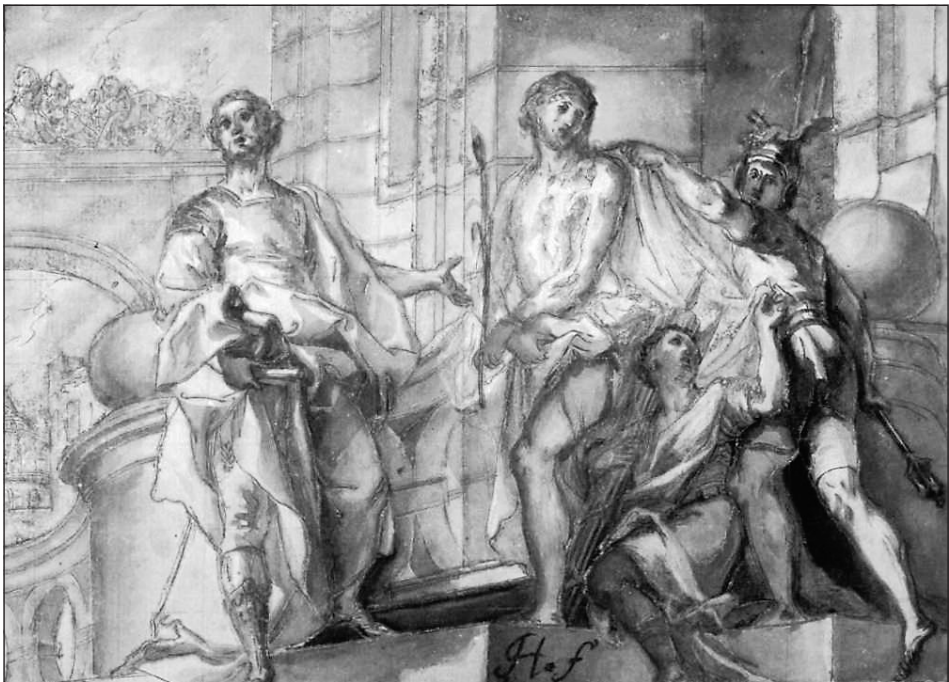
Druhá balzerovská ilustrace z Nového Zákona má č. 43, Pilát ukazuje Ježíše lidu, [4] a předloha je z prvně uvedeného vydání německé pravděpodobně obrázkové bible, [5].

Obrázek č. 4.

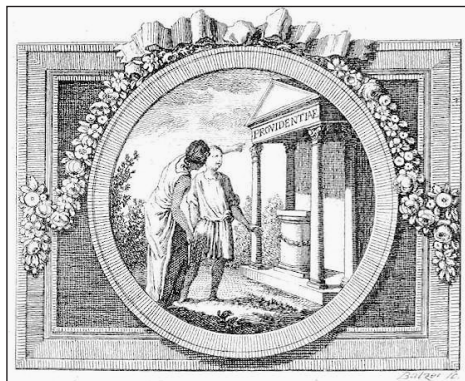
Obrázek č. 5.

Obrázek č. 6.

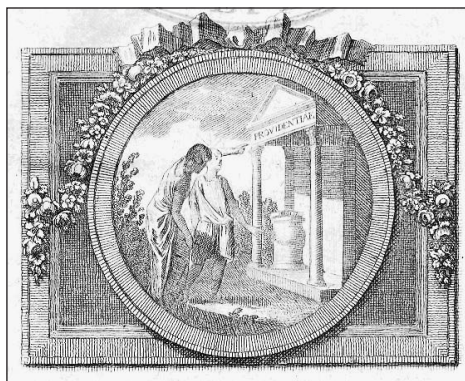
Autora předlohy k tomuto obrázku z augsburské ilustrované bible známe, kresba je od Jana E. Holzera (1709–1740) a je uložena ve sbírce Muzea umění v Olomouci, [6].

O tom, že ovlivňování ilustrace by mohlo jít i jiným směrem, ukazuje příklad z knihy *Charakteristik der Bibel von August Hermann Niemeyer*, Praha 1785 (bez udání vydavatele), kde Balzer vytvořil viněty pro 2. a 3. díl, viz [7] a [8]. V dalším pražském vydání z roku 1786 byly použity tytéž viněty.

Obrázek č. 8.

Když tato kniha vyšla v Halle v roce 1795 u Johanna Jacoba Gebauera, byly odpovídající díly vyzdobeny vinětami snad podle Balzera, [9], [10]. První byla nesignovaná, druhá byla signovaná „G. f.“. Na halských tiscích je uvedeno, že 2. díl je 5. vydání a 3. díl je 4. vydání. Předchozí vydání v Halle nebyla nalezena a je možné, že jde o pokračování řady pražských vydání. Ovšem první halské vydání je z roku 1777, ale není nám známo, bylo-li ilustrováno.

Obrázek č. 10.

Dále se zaměříme na podobu Jana Amose Komenského zachovanou v několika tiscích jeho prací. Nejdříve se soustředíme na spis *Opera didactica omnia*,⁶ vydaný ještě za jeho života v roce 1657, ve kterém Crisp de Pas jako kreslíř a de Log jako rytec před titulní stranou⁷ zobrazili Jana A. Komenského v pracovně plné obrazu – výjevů, [11]. Tímto byl dán jakýsi archetyp jedné z řady jeho podobizen. Nepochybně podle této ilustrace byl vyobrazen Jan A. Komenský na nesignovaném frontispisu svého spisu *Das Einige Nothwendige* z roku

Obrázek č. 7.

Obrázek č. 9.

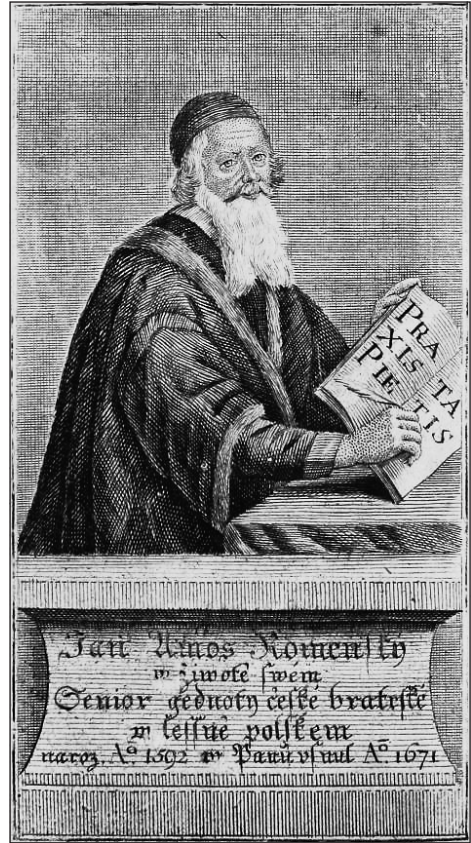

⁶ Vydáno v Amsterdamu.

⁷ Dle tisku z Moravské zemské knihovny v Brně.

Obrázek č. 11.

Obrázek č. 13.

Obrázek č. 12.

Obrázek č. 14.

1725,⁸ [12], a též na nesignovaném frontispisu spisu *PRAXIS PIETATIS To gest, o Cwičenj se v Pobožnosti Prawé* z roku 1782,⁹ [13], obě vyobrazení jsou jen výřezem z původního vzoru. Můžeme zaznamenat s časem klesající ryteckou kvalitou obou těchto dvou vyobrazení, u nichž není pochybností o původu.

Opět je nutno se vrátit Janovi Balzerovi. Ten ve Voigtových a Pelclových *Abbildungen* (Balzer/**P07** a **V06**) vytvořil graficky jemnou podobiznu Jana A. Komenského podle kresby Jana Kleinharta.¹⁰ Portrét má v *Abbildungen* číslo 25,¹¹ [14].

Balzer s Kleinhartem použili nepochybně původní rytinu, viz [11], zachovali dobře mnohé její detaily, nelze vyloučit, že se výběrem výřezu inspirovali u obou předchozích knih.

Ve spisu Jana A. Komenského *Přemyslowánj o Dokonalosti Křesťanské* vydaného v roce 1843 je opět jeho portrét. Je to litografie, kterou provedl „Kamenotisk J. Steimle“ v Praze. Z detailů a z proporce výřezu zřejmé, že tato litografie, [15], byla provedena podle Balzerovy podobizny v *Abbildungen*.

Na aukci¹² v roce 2010 se prodávala i výše uvedená kniha s portrétem Jana A. Komenského, ale provedená technikou ocelorytu. Také tato rytina je provedena podle Balzerovy podobizny Jana A. Komenského v *Abbildungen*, [16]. Mimo tuto aukci se nám nepodařilo knihu s uvedenou ocelorytinou ve veřejných knihovnách najít.

⁸ Vydáno v Lipsku.

⁹ Vydáno v Berlíně (nápis na frontispisu je český!).

¹⁰ Jan Kleinhart (1742–1794) byl „dvorním“ kreslířem předloh pro Jana Balzera.

¹¹ Číslování podle vydání portrétů bez průvodního textu, viz Balzer/**B19–25**.

¹² Aukce Antikvariátu Prošek.

Obrázek č. 16.

Obrázek č. 15.

Pokusme se přispět k vysvětlení této ilustrace. Její autor Josef Rybička (1817–1872) je synem mědirytcce Karla Rybičky (1783–1853), který se v roce 1817 oženil s dcerou Jana Balzera Kateřinou. Tedy vnuk Jana Balzera beze vší pochybnosti použil chalkografii svého dědečka k oné rytině.

Abychom nebyli přísní na kopírování v dílně Jana Jiřího Balzera, jenom na okraj se zmiňme o podobné praxi jeho souputníka Karla Salzera.¹³ V tomto případě byl vzorem pro ilustraci nakladatelský signet nakladatele Christiana Friedricha Himburga, [17], v knize Johanna Heinricha Gottloba von Justi, *Geschichte des Erd-Cörpers aus seinen äusserlichen und unterirdischen Beschaffenheiten hergeleitet und erwiesen*, která vyšla v Berlíně roku 1771.¹⁴ Na Merkurém držného štítu je propletený monogram „CH/F/H“. Chalkografie je signovaná „J. W. M inve: et fecit 1771“.¹⁵

Salzer (přesně nevíme který z bratrů, jde pravděpodobně o dílenskou práci) vyryl pro nakladatele J. J. Gröbla zrcadlový obraz Himburgova signetu a na štít umístil jeho propletený monogram „J/G“, do dvou knih: *Erdbeschreibung von Mähren. ... Prag, Brünn, und Ollmütz, bey Johann Joseph Gröbl, 1780*.¹⁶ a *P. LEOPOLDI FRAYDT Včenj Křestianská; neb Kázanj Nedělnj, ... Djl Prwnj. ... W PRAZE ... 1779*.¹⁷ [18].

¹³ ŠTEFAN, J. T. *Knižní ilustrace bratrů Salzerů: Karla, Jana Nepomuka a Ignáce*. ISBN 978-80-86840-48-2. Citování ilustrovaných knih je podobné jako u soupisu Balzerovských ilustrací.

¹⁴ Kniha byla nabízena v antikvariátu pana Karla Křenka na Národní tř. v Praze, fotografoval s jeho dovolením autor článku.

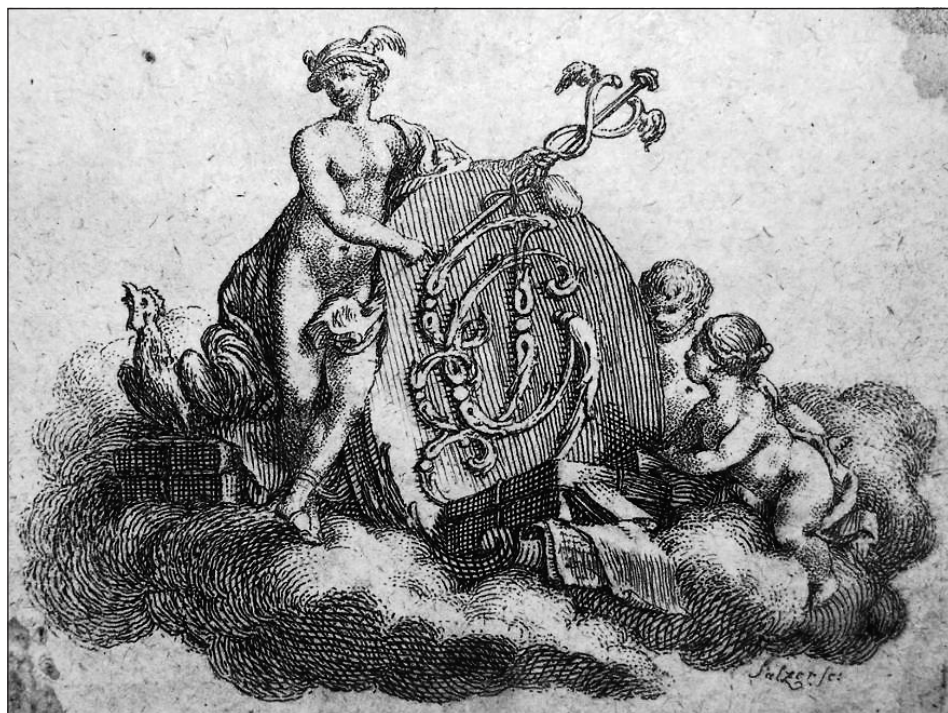
¹⁵ Autorem je J. W. Meil, viz www.karekrenek.com, 11. 2. 2012.

¹⁶ Salzer/*Eo1*

¹⁷ Salzer/*Fo1*

Obrázek č. 17.

Obrázek č. 18.

ZÁVĚREM

Možno říci, že pro celkem nerozvinutou ochranu autorských práv v druhé polovině 18. století a první polovině 19. století přecházely často knižní ilustrace formou předlohy z knihy do knihy, v případech Jana Balzera v obou směrech. Další bádání v tomto směru je dosti obtížné, neboť cizí vzory nám mohou být zakryty nedokonalým přístupem ke kompletnímu popisu knihy v cizí knihovně.¹⁸

Foto: Obr. 1: Vědecká knihovna Olomouc; obr. 2–5, 7–10, 14–18: archiv autora; obr. 6: Muzeum umění v Olomouci; obr. 11–13: Moravská zemská knihovna v Brně.

ILLUSTRATIONEN VON JOHANN GEORG BALZER – VORGÄNGER UND NACHFOLGER

Zusammenfassung: Illustrationen der spätbarocken Bücher führen nicht immer den Vorlageautoren an, sondern nur den Namen des Graveurs. So können wir nur vermuten, wer Autor der Vorlage ist, aber oft können wir uns eine ähnliche Illustration vorstellen. Es handelt sich also oft um eine Kopie der ursprünglichen Illustration und oft handelt es sich direkt um eine Nachahmung eines Werks von einem anderen Schöpfer. Ziel des Beitrags ist der Graveur Jan Jiří Balzer, der oft Inspiration suchte oder eine Nachahmung nach älteren Drucken schuf.

Zum Beispiel in der Bilderbibel des Alten und Neuen Testaments, jedes enthält 60 Illustrationen (60. *Biblische Geschichte*) fanden wir Vorlagen zu zwei Illustrationen aus der bisher unbekanntem Bilderbibel deutscher Provenienz vor. Illustrationen des Buches *Charakteristik der Bibel ...* von August Hermann Niemeyer zeigen, dass die folgende Ausgabe desselben Buches in Leipzig mit Vignetten nach der Prager Ausgabe illustriert werden könnten.

Ähnlich für die Ähnlichkeit von Jan Amos Komenský fand Balzer eine Vorlage auf dem Titelblatt des Buches *Opera Didactica Omnia*, das erschien, als Komenský noch am Leben war, für das Porträt in *Abbildungen* von Martin Pelcl. Ein fast authentisches Porträt, durchgeführt lithographisch, finden wir in der Schrift von Komenský *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské ...*, die 1843 in Pest erschien. In derselben Ausgabe fanden wir wieder ein fast identisches Porträt des Jan Amos Komenský, von Balzers Enkel J. Rybička, durchgeführt aber als Stahlstich.

Kopiert wurde aber auch in anderen graphischen Werkstätten, z.B. nach Signet des Verlegers Christian Friedrich Himburg im Buch von Johann Heinrich Gottlob von Justi, *Geschichte des Erd-Cörpers aus seinen äusserlichen und unterirdischen Beschaffenheiten hergeleitet und erwiesen*, erschienen in Berlin im Jahre 1771 gravierte Salzer eine umgekehrte Kopie, Signet für den Verleger J. J. Gröbl für mindestens zwei Bücher: *Erdbeschreibung von Mähren. ... Prag, Brünn, und Ollmütz, ... 1780. a P. LEOPOLDI FRAYDT Včenj Křestianská; neb Kázanj Nedělnj, ... Djl Prwnj. ... W PRAZE ... 1779.*

Schlüsselwörter: Illustration Kopieren, Johann Georg Balzer, A. Bloemaert, Johann E. Holzer, Johann Amos Komenský, Karl Salzer.

¹⁸ Zde je nutno vyzvednout již současnou praxi, zachycující v zásadě co nejpresněji obsah každého tisku.